

JEMMA
JÅ
HÅUSAR —

KLIPPEØEN

DE BORNHOLMSKE HJEMSTAVNSFORENINGER

NUMMER 5

MAJ 1970

29. ÅRGANG

Træk af Bornholms landbrugs historie

Fhv. gårdejer *Ejvind Blem Kofoed*, Åkirkeby, tidl. St. Bukkegård i Åker, har venligst tilsendt os følgende artikel:

— — —

Efter at landbrugets driftsformer siden middelalderen havde været næsten uforandrede, skete der for omkring 150 år siden lidt efter lidt en mærkbar forandring. Jorderne, som før mange steder havde ligget spredt, blev mage- eller udskiftede, så de kom til at ligge mere samlede, og deraf fulgte en bedre udnyttelse og bedre dyrkning.

Kongens (kronens) jord, de såkaldte udmærker og især højlyngen, strækkende sig som en højderyg næsten helt fra Nexø til Hammeren, og som før havde været til fri afbenyttelse til foder for kvæg og heste (udgangsøg) samt får og til lyngrivning samt skæring af bredtørv, blev delt imellem staten og kommunerne til at plante skov eller til opdyrkning til dem, der forhen havde brugt den til fællesdrift, små og store landbrugere. Fordelingen af disse lodder høstede i årtier misundelse og forviklinger, men de var tilendebragt 1866.

Efter Napoleonskrigene kom der efterhånden opsving i landbruget, de gamle former med trevangsbruget med byg eller rug nærmest ejendommen, resten længere ude henlå til græsning og høslet, kaldtes havrejorden og fik aldrig gødning. Når den på skift havde henligget en del år, 10–12, til græsning, blev den pløjet, og der blev sået havre til høstning. Næste år lå den atter hen igen og groede til med sit selvsaede græs og ukrudt. Man havde på den tid meget dårlige redskaber, der blot bestod af en hjulplov, en lettere harve med trætænder, dog senere udskiftet med jerntænder, samt en trætromle eller rulle, som den kaldtes. Disse hjulplove krævede en meget stor trækraft, mindst 4 heste for hver, samt 2 mand, 1 til at køre hestene og 1 til styring af ploven. Derfor måtte

bønderne have mange heste, ofte 14–16 på en lidt større gård, og de beslaglagde det meste foder, for der var ofte flere heste end køer.

I disse år begyndte svingplove fra Amerika at vinde indpas, og de gjorde

Af *Ejvind Blem Kofoed*.

et meget bedre arbejde, foruden at de kun krævede 2 heste samt 1 mand til betjening. De hjemlige smede begyndte også at lave plove. Der var særlig en smed, *Stange*, hvis plove, de såkaldte Stange-plove, hvoraf vi i min barndom endnu havde nogle stykker, var gode til at fure op og af med, da de lagde nogle smalle furer, så der ikke blev så høje rygge og dybe afpløjninger. Efterhånden kom der også bedre harver, som kunne bearbejde jorden i dybden, så man kunne undvære den tidligere almindelige forårsplojning, der både sinkede såning og udtørrede jorden.

Kløveren fik også indpas. Man opnåede derved bedre græsmarker. Og man gav sig til at dyrke vintersæd, ærter, raps, hør og hamp, hvorefter der kunne holdes mere kvæg. Et stort fårehold var der også, så man kunne være selvforsynende med uld og hørstoffer til beklædningen. Med større kvæghold og bedre dyrkningsmetoder blev der større produktion til salg af korn og smør, særlig fra de større gårde. Det blev solgt privat til købmanden eller afleveret i form af naturalieskat til amtstuen, men som regel blev det ombyttet med varer. Nogen særlig pengeomsætning var der ikke, og fremskridtene var kun små. Endnu tærskedes der med plejl. Det var nærmest daglejerne, der med karlens hjælp udførte dette arbejde, og sidst i ugen rensede pigerne sædbunken med sold og senere hen med kastemaskine til håndkraft. — Desuden var der afterarbejde med hakkelsesskæring til heste og køer i den såkaldte skærerkiste, som senere blev forbedret med

en, der med valser selv kunne skyde foderet frem, men også med håndkraft. Senere kom hesteomgangen til trækraft for hakkelsemaskine samt de første små tærskemaskiner uden rensesold. Det var omkring 1860.

Efter treårskrigen 1848-50 havde landbruget nogle gode år, vel de bedste i det århundrede. Bedre redskaber, opdyrkningen med de mange nye brug og tillægsjord gav et stort opsving i kornavlén, så at der blev meget mere til salg. Hveden var blevet mere almindelig på den gode jord — også den olieholdige raps. Min far har fortalt, at der var 2 sønner på vor fødegård. Hans far var den yngste, gårdrentinj, og skulle overtage gården, medens den ældste overtog St. Munkegård ved sit ægteskab med datteren dér. Der var nogle gældsforpligtelser her, men så blev de enige om at lægge indtægten af begge gårdes avl af hvede og raps sammen, så denne gård også kunne blive gældfri, og det blev den i løbet af et par år. Men disse tider skulle ikke vare så længe, for så kom den ulykkelige krig 1864 med tabet af Sønderjylland, og tillige kom der en hård konkurrence mod det vigtigste i landbruget, kornavlén. Dampskibene var ved at vinde indpas og skabte livligere forbindelse med de oversøiske lande. Det bevirkede udvandring af noget af den bedste del af ungdommen, der kunne få gratis, frugtbar jord mod opdyrkning. Det var særlig hvede, der blev avlet. Den skulle eksporteres, og det blev den for en stor del til Europa. Det skabte så hård en konkurrence, at priserne faldt og faldt og var ved at bringe mange landbrugere til fallittens rand, men de fleste klarede sig dog igennem ved den yderste nøjsomhed og sparsommelighed. Fra tiderne før var man vant til, at der ikke var udgifter til mange fornødenheder. Man var selvforsynende med det meste. Føden havde man, kvinderne kartede og spandt lin og uld, og skomageren, skrædderen og vævepigen kom på omgang i hjemmene. Og arbejdslønnen var meget ringe.

(Fortsættes).

HOLGER MARKUSSEN

statsexam. ejendomsmægler, m. d. e.

Alhambravej 171, 1826 V.

Tlf. 21 55 11.

25 års erfaring i køb og salg.

Femmafrå

Andelsselskabet Bornholms Højspændingsværk fejrede den 1. april 25-års jubilæum.

— Borgmester Aage Kjølner, Rønne, er blevet genvalgt uden modkandidater.

— Ejendommen »Nørremølle« i Nexø er blevet solgt til Nexø kommune.

Storkommunen Nexø har ansat den 45-årige overassistent Ejler Elleby Hansen, Nexø, som bogholder.

— Direktør Preben Holm-Jensen er valgt til borgmester i Nexø.

— Svaneke Sparekasse fyldte den 1. april 75 år.

— Trykker Henry Holm, Rønne, er død, 71 år gl.

— BølsHAVN kloakeres for 321.000 kr.

— Lærer Palle Bjerregaard, »Plumamahuzed«, Snogebæk, har fået beværter- og spiritusbevilling.

— Lagerchef Ruben Wolfsberg, Rønne, har fået spiritusbevilling til det tidl. Gudhjem Afholdshotel, der nu skifter navn til Hotel Gudhjem.

— »66« har ladet en nybygning projektere. Der udbetales heller ikke udbytte i år. Til bestyrelsen er nyvalgt bygmester B. Jepsen, Rønne.

— Hasle storkommunes nye borgmester blev en kvinde, fru Else Larsen.

— Amtsskatterne bliver halveret på Bornholm.

— Sildefesten i Hasle holdes i år 11. og 12. juli.

— Der vil nu blive stiftet en vanføreforening for Bornholm.

— Rønne Sejlklub har etableret byggefond. Der skal bygges på Nørrekås.

— Avlsbruger Karl Madsen, »Solbakke«, Poulsker, er afgået ved døden i en alder af 69 år. Han havde beklædt en række tillidshverv.

— KFUMs soldaterhjem ved Almegårds kaserne indviedes søndag den 5. april.

— Overbetjent Benne Arvidsen, Allinge, er forfremmet til politiassistent af 2. grad.

— Cand. theol. Hans Fester Thaysen indsattes den 5. april som præst for Pedersker-Poulsker menigheder.

— Rønne kommune påtænker at opføre et industrihus. Det skal ligge på Rønne SydHAVN og bl. a. bruges til et nyt vodbinderi.

— Balka-kloakeringen er stor set færdig.

FONDEN

netop

NU

10.093

Forr i tider

Såklært va injinj å voss kommed te sænjs, då moer å bæsstefår kom inj i ståuan. Bæsstefår va kjiv åd. — Ja, så e bæsstemoer gåd jemm, så hanj. Di store å voss forrsto ju nok, va hanj mende. Di minre va nok le glå, vår hon va gåd hæn, å båra forrded a bådde bæsstefår å moer hadde tåra i iven, gå vi voss åu te å vræla. Vi hævada snårt, forr di hadde snakt om ed monga gonga ad, a hon gjored nok ente så lænje. Hon hostada altid, å ded va nok en ræmpa å brøssstsjøgan, der injentinj hadde me toberkler å gjorra, så hon sæl, mæn bæsstefår å moer mende ju altså, a vi bælla måtte ente besøja na ded sista åred. Hon kunje ente tå bakkana. Ded kanj enj ente, når enj går å hivar, så hon. Hon brøggte alvardens konnerå. Nånj hadde bijlt na inj, a hon skujle tå en sje-fujl gajla vær mårn fåstenes. Ded må hå vad enj uærlier munjfujl, mæn hon gjikk sæl ud te slajteried i Rønna me enj lidinj hallpotta stendunk å fikj dænjl fylader — å tåu ed, sæl om hon bådde spottada å fiada lænje ætte. Ded jolp båra injen vardens tinj, mæn skåde væl hæjler ente, så bæsstefår.

Moer måtte så ud å ré unje i gjæsste-kammersed, et lided kammers ud te gårinj ver sian å storståuan. Dær sto en kommoda, en særvanta, enj vidmålder stol å en udtrækkjesæn, der va forr kort te bæsstefår, som va enj brågara, å så måtte di sætta dænjl ud på sålinj å tå en anjen inj. Bæsstefår syntes, ded va nåd havs, forr hanj lå lesså gott på sålinj, mæn ded va forr lånt væk, så moer, å ded ble, søm hon ville håd. Dånj ætte ågada di så te bønjl å hadde enjhellu å ordna. Begravelsen va injinj å voss bælla me te, forr di, der ente va i skolan, skujle syzla å molka, å dænjl minjsta va tol-tre år. Der skujle snårt komma enj nyer — ætte va nåbona så. Ded va nåd, vi bælla varkan hadde forrstann på æjle kunje se.

Då bæsstefår va ena blenj, samlada hanj sina figga-fagga sammen å fløtte

JEMMA
JÅ
HÅUSAR —

KLIPPEØEN

DE BORNHOLMSKE HJEMSTAVNSFORENINGER

NUMMER 6

JUNI 1970

29. ÅRGANG

Træk af Bornholms landbrugs historie

Fortsat fra forrige nr.

Så fik man den geniale idé at udnytte de billige, oversøiske foderstoffer til større husdyrhold (køer og grise). Mange af grisene eksporteredes levende til Hamborg, men pludselig lukkede tyskerne af, fordi de mente, at en udbrudt svinepest stammede fra importen. Senere importerede de igen, men lagde så told på for at beskytte deres eget landbrug. Til gengæld var det så heldigt, at eksport af smør, flæsk og æg til England var begyndt efter 1860 — særlig efter at der kom dampskibsforbindelse fra Esbjerg. England var blevet industriland, takket være kolonierne og kulgruber. Det medførte stigende købekraft. Den jævne borger og industriarbejder fik råd til en bedre levemåde med æg, smør og bacon på morgenbordet. Og England var frihandelsområde. Dette var med til at redde landbruget fra den store krise, gav valuta til landet, og der kom flere pengeinstitutter og låneforeninger til i denne tid. Tidligere blev lån som regel foretaget hos slægtninge eller handelsforbindelser til en vilkårlig rente.

Med de bedre handelsmæssige forhold kom der gang i avlsarbejdet med husdyrene. Den tidligt startede landboforening på Bornholm havde vel inspireret noget dertil, særlig til hesteavl med præmier til hestevæddeløb og pløjning, men nu virkede den også i tale og skrift, f. eks. om, hvorledes køerne skulle fodres og mælken behandles. Enkelte unge landbopiger blev sendt til større gårde »ovre« for at lære til mejersker. Større gårde herovre fik selv et lille privatmejeri med centrifuge trukket med hestekraft. Fra min morfars gård husker jeg ishuse til afkølingen. Det stod endnu i min barndom, men var nu brændehus.

Så begyndte andelstanken at dukke op. Først kom brugsforeningen i Thisted med bornholmeren, pastor Sonne i spidsen, og efterhånden mod-

nedes hos landmændene den tanke, at de skulle slutte sig sammen og forarbejde deres sammenbragte mælk på ét sted, så de kunne fremstille ensartet smør til billigste pris og sælge det fordelagtigst gennem grossist eller fællessalg. Det første andelsmejeri i verden begyndte i Hjedding i Vestjylland 1882, og i tiåret derefter fik hvert sogn i Danmark mejeri. »Dybdal« (i Østerlars. Red.) oprettedes 1886. — Det første slagteri oprettedes i Horsens 1887, vort eget i Rønne 1891. Landmændene opdagede, hvor godt det gik med mejerierne, var glade for de mælkepenge, de hver måned fik hjem, og så, at det betalte sig at bruge olie-kager. De var billige ligesom kornet og gav mere mælk med blødere smør om vinteren. Desuden blev der mere naturgødning til markerne. Man begyndte i øvrigt at bruge kunstgødning og fik markerne grundforbedret ved dræning og mergling, så at udbyttet voksede år for år. Omkring 1870 syntes der at være basis for et damp-tærskeselskab i Østerlars, og i 1880 steg røgen op fra ikke mindre end 20 damp-tærskeselskaber ud over øen — som oftest stiftet på andelsbasis.

Provst H. Chr. Sonne.

Andelstankens opståen i et så lille land som Danmark skyldes nok for en stor del oplysningen og den åndelige vækkelse gennem tænkeren Søren Kierkegaard og præsten, politiker og digteren N. F. S. Grundtvig. — De nye foretagender udvidedes med andre: Ægssalgskredse, foderstof- og gødningsforeninger, Andelsbank, have-selskaber samt senere ved siden af Husmandsforeningen her på Bornholm en udstykningsforening, som købte jorden fra nedbrændte gårde og udstykkede den i mindre brug. Nu er denne forening nedlagt.

Ejvind Blem Kofoed.

— — —

Ovenstående artikel er et resumé af en længere redegørelse. Udeladt er bl. a. et afsnit om St. Bukkegård i Åker omkring 1. verdenskrig, da det tidligere er trykt (i bogen »Inde i landet«). *Red.*

Forr i tider

Så gikk der et par år. Bæstefår bode i mælsålinj, mæn der va ded galna åd, a der va injinj skorsten i dænj ænnanj å staulænjan. Der kunje altså ente løn-kas nåd grån om fiskjed å om vinjter-rinj. Såklårt kunje enj på hallfjærs ente klåra saj udan varma, sæl om hanj va varmt påklædder — me bolla å centrónértoj. Ded va så stift å hårdt, a injen vinj kunje gå ijennem ed. Så rev di dænj norre ænnanj å staulænjan nér å lavada mera nymodens. Drænjahuz, saltarakammers å ijlara ble sjævlad. Der ble lavad to pena kammers med kaklun i ded ena, væsstre kammers, å dær fløtte bæstefår inj. Ded var på hoja tid, forr der va kom-med en long, svært råz me énbår my-rer unje vinjue i mælsålinj, å ded va nåd forrgjiftit toj, der ente va rå forr å få væk. Di va der ræssten å vår tid på lanned.

Så va der norre kammers me to gammeldås udtrækkjesænja me halm i. Dær lå piblana, to å to. Somma gonga — når der va åhøstad — kunje der komma myz i sænjahalminj. Kansje